

poklicni pisatelj, o čemer zgovorno priča že njegova dvajsetletna borba zoper taisto slovensko meščansko družbo, ki je bila družbeni pogoj njegove in vse tedanje slovenske umetnosti; to pa pomeni v sociološkem izrazoslovju, da je bil deklasiran intelektualec. In prav to dejstvo, ki ni kakšna pavšalna, verbalna označba, ki naj bi z udobnim udarcem preprosto presekala gordijski vozec Cankarjevega pojava, marveč daljnosežno pojasnjuje vso zamotanost psihološke dediščine, ki sta jo Cankarju zapustila njegovo poreklo in njegova kasnejša socialna usoda, v čemer se skrivajo možnosti izredno zanimivih in bistveno pomembnih psiholoških zaključkov — edino to dejstvo se bo navsezadnje izkazalo za tisto ploskev, s katere je mogoče zajeti celotno Cankarjevo človeško, umetniško in idejno problematiko pod docela enotnim vidikom, ne da bi to pomenilo precenjevanje nekaterih momentov na rovaš takih, ki jih kaže sleherna enostranska in nepsihološka analiza s prvimi v nepomirljivem nasprotju.

TRIJE

FERDINAND GODINA

KATANOV in Glavač sta sedela s fanti zvečer za Andraševo hišo. Nažigali so si cigarete, kadili in modrovali. Legenov Pišta je nekaj pravil, drugi pa so sedali v travo in sloneli ob plotu. Pišta je počasi govoril, počakal, da so se nasmejali, nato pa zopet nadaljeval. Tudi Katanov in Glavač, študenta iz vasi, sta sedela med njimi in se smejala Pištiju.

Če je prišlo mimo deklet, z loncem mleka ali kar tako, so se šalili. Vsak ji je hotel nekaj povedati. Ona se je smejala, bosa stopala po prahu in gledala na fante. Saj je bila tiha, topla noč in deklet brez rute, s kratkimi rokavi, je bilo lepo. Zopet je Pišta prevpil ostale, kajti on je bil že star mojster:

»Giza, stisni lonec k sebi, pa si misli, da je kakšen Odrančaj.« Fantje so se smejali.

»Če razlíješ mleko, ne bo prvič in ne zadnjič,« je dejal drugi.

Tako so ji namigavali, deklet pa je oprezno stopalo po prahu in se smejala, kajti noč se je že naredila. Gruča se je večala. Vedno so še prihajali. Nekateri so pozno večerjali ali pa so še imeli doma opravek, ki ni mogel počakati jutra. Utrujenosti ni čutil nihče, noč jim je dajala novih moči in dnevni trud je bil pozabljen.

Tudi Katanov ni čutil utrujenosti, čeprav ni bil vajen dela. Kosil je bil ves dan pšenico in pozneje še vezal in skladal križe. Le sonce je čutil na obrazu, na vratu in po rokah. Legen se je spravil nadenj in vsi so poslušali, ker so imeli Katanovega radi.

»Zakaj nisi šel v bogoslovje, Nac?« je vprašal Legen. »Sedaj ne bi s koso strašil po polju. Samo po farofu bi hodil in piščance strašil.« Ta je prasnul v smeh, drugi so se muzali, ker so vedeli, da to ne bi bilo res. »Mi bi te vsi vikali, bogme, še cigarete bi se ti ne upal ponuditi.

Sedaj pa, saj ne rečem, saj si več kot mi zabiti kmetje, pa vendar čutimo, da si naš; fantovski si, hudiča, ne vem, kako bi rekel. Nič gospoda ni v tebi, pa vemo, da si prav tako pameten kakor drugi študentje, če ne še bolj.«

»Pusti, vruga, Legen,« se je branil Katanov, kadil in legel vznak v travo.

»Bogme, tako se nosiš. Še predpasnik bi si moral privezati, pa ne bi nihče vedel, da si bil kje v šolah. Če bi te srečal zvečer kje pod oknom, bi te seveda premikastil. Ne bi te spoznal, ti prekleti študent.«

Tako so se pogovarjali. Katanov pa je dolgo molče ležal in gledal v nebo. Tudi gimnazijec Glavač, ki je bil nekaj let mlajši od Katanovega, je molčal. Navada je taka v Prekmurju, da je vsak, ki povoha šole, nekakšna skrivnostna prikazen med kmeti. Nezaupno se pogovarjajo z njim, ga sprašujejo o nadzemskih, nemogočih stvareh in mu pripisujejo moči, ki se najdejo samo v bajkah.

»Ne bi rekel, da niso za ljudstvo nesreča, ti študiranci,« je povzel Katanov. »Ampak vse drugo je le prazna slama.« Nekateri so se stisnili k njemu, drugi so nehali kaditi. Tudi Katanov je vrgel ostanek cigarete na pot, da se je žaril v prahu, in si z rokami objel kolena. Zmeraj je čutil v sebi nov val življenja, kadar so ga tako poslušali, in so se vsi čutili bližje, si iskreno gledali v oči in ni bilo prepada med njimi.

»Vi delate zemljo, jaz pa račune; s formulami imam opravka in rude preiskujem. V tem je komedija. Legen, ti eno, jaz drugo. Tista splošna pamet je popolnoma neodvisna od tega.«

Legen se je premestil in prav mu je bilo, da je Katanov vzela njega za primer. Tudi drugim se je zdelo, da ima Katanov prav. Katanov se je razživel. Z roko je spremljal besede in si tu pa tam potegnil po laseh in neobritem licu. Če je šel moški mimo, se je ustavil, prisedel in spraševal Katanovega. Kmalu nato je prišumel nekdo s kolesom izza ogla. Brez luči je vozil in prah je vzdigoval za seboj. Nekdo je siknil Katanovemu: »Hebar.«

Katanov je prekinil pogovor in zažvižgal za onim, ki je šinil v noč. Če drugi so žvižgali in klicali Hebarja. V trenutku je zaškripala zavora, Hebar se je na mestu ustavil. Oblak prahu ga je zajel. Katanov je vstal in ga poklical.

»Si ti, Nac?« se je slišalo iz teme. Tako se je oni obrnil, privozil divje nazaj k gruči in vrgel kolo v jarek. Tudi Hebar je bil študent. Iz sosednje vasi je bil in se vozil h Katanovemu. Vroče mu je bilo in čelo si je brisal z robcem. Katanov je zopet sedel in tudi Hebar. Drugi so molčali. Nato je dejal Nac in pokazal na Hebarja, ki je sopel in odpenjal srajco:

»No, tu imate zopet enega, ki ima z mrtvimi opravka in točo dela.« Fantje in nekaj moških se je pričelo smejati.

»Bedak si, Nac. Sedaj nisem razpoložen za take otročarije. — Ste poželi?« — »Smo.«

»Mi tudi. Sedaj ne bo kmalu nujnega dela?« — »Ne bo.«

»Nocoj mi je padlo v glavo. Ali ne bi v kratkem času naštudirali kake drame?«

»Imenitno, Hebar,« je zaživel Glavač, ki je do sedaj tiho sedel pri plotu. »Saj ne vem več, kako bi prešteval dneve. Vse kosti me že bolijo od ležanja.«

Smeh je nastal v gruči, saj je Glavač vse dni prespal po hlevih ali v parmi, ali pa kje navijal gosli. Nac ni utegnil, da bi zaigrala, kadar je bilo delo. Glavač pa delati ni maral. Hebar je že razlagal in predlagal to in ono. Študentje so se glasno prerekali med sabo, vpili drug na drugega in si dajali priimke. Tu in tam se je odprlo okno. Dečkom na cesti je ugajalo, da se tako iskreno pogovarjajo. V tem trenutku so jih zavidali, ker so slutili srečo v njihovi vnemi. Hebar je govoril hitro, pljuval v velikem loku v prah na cesti. Katanov pa se je zopet gladil po laseh in licu, zmajeval z glavo in trdo pristavil: »To ne pojde.« Glavač je pritrjeval sleherni misli. Če sta se ona dva nagibala k burki, je bil tudi on zanjo, če pa sta bila za resno dramo, je samo dejal: »Vseeno. Med odmori bom igral s svojim orkestrom, bogme, Nac, z orkestrom, vse cigane iz hrastja pripeljem.« Tudi fantje so se začeli šaliti, pripomnili so s smehom kakšno in tudi iz bližnjih hiš so se oglašali. Tako je zaživel po hišah in na cesti. Vsak bi rad nekaj povedal. Tedaj je Legen presekal vse z visokim glasom.

Trenutek so vsi utihnili in prisluhnili. Nato so mu vsi pomogli.

»Sou sam prejk po būkovji,
po būkovji zelenom...«

Vsi so poskakali s plotu, oni s trave so vstali in stopili na cesto k Legenu, ki se je nagnil nazaj in pel. Kako so trepetali, bočili prsa in se prijeli čez rame. Pesem je ginila preko polja v noč, do bližnjih vasi in nato še čez polja. Pesem, moj bog, pesem. Po kočah je vse utihnilo.

»Legen poje.« Vsi so onemeli. Tisti pod blazinami so pridrževali sapo, na oknih pa so strmeli v zvezdnato noč in si podpirali glave z rokami. Fantje so peli. Kaj delo in vročina.

Poslušali so pesem in niso mislili na drugo. Fantje na cesti so zavili v vas. Pesem je za njimi zamrla, ljudje v hišah pa so dremali.

Skozi vas so tonili proti jelševju, ki je bilo raztegnjeno na koncu vasi. Držali so se čez rame. V vrstah, ki so segale od plotu do plotu, so korakali, in študentje med fanti. Za njimi pa se je dvigal prah in eden se je igral s Hebarjevim kolesom.

Na križpotju so se ustavili in odpeli. H Geriču so se namenili na dva litra. Tedaj je Glavač zažvižgal na prste. Pri ognju, ki je dogoreval med nizkim grmovjem, je še robantil cigan. Drugi cigani so že ležali pod blazinami med grmovjem. Nekateri so smrčali, vsi pa so globoko dihali. Še je zažvižgal Glavač. Kot bi odrezal, so prenehali cigani. Tiho je postalo, le dogorevajoča iver je prasketala v slabem plamenu. Cigan pri ognju se je ozrl v noč. Glavač je poklical: »Pali, spiš?«

Cigan je skočil pokoncu, da je njegova senca vzrasla čez grmovje in drevesa.

»Si ti, Martin,« se je odzval.

»Sem. Vzemi inštrumente.«

Komaj je Martin izrekel, je zaživelo pri ciganih. Z blazin so skakali na pol goli, zagoreli v telesa, z razkuštranimi lasmi. Matere so se nagibale nad prebujene dojenčke in jih dojile. Mlade neporočene ciganke so iskale inštrumente ciganom, ki so se oblačili v največji naglici. Begale so od kupa cunj do drugega in se rezko prerekale med sabo. Izza raztrganih srajc, po sredi prerezanih, so jim kipele prsi. Le sem in tja se je slišala kletev, in že je hitel trop ciganov med grmovjem proti fantom. Tu in tam je zabrenkala struna na goslih. Fantje so se šalili, Glavač pa je že od daleč vpil na Palija:

»Pali, flauto.«

»Imam, Martin.«

Dečki so zavili h Geriču, sedli za mizo in se spustili po prvih litrih v pogovor o stvari. Hebar je menil, da bi bila lahko predstava na prostem, ker so noči lepe. Fantje so rekli, da bi bilo lepo, da še kaj takega niso videli. V tistem trenutku je skočil Katanov pokonci in udaril po mizi:

»Ga že imam, Hebar! ‚Hlapca Jerneja‘, bogme, Hebar!« Katanov je gorel ob tej misli.

»Dobro — pa ‚Jerneja‘ —!«

Pri tem je ostalo. Fantje so obljubili pomoč in vsi so pili na zdravje »Hlapca Jerneja«. Dotikali so se s kozarci, si gledali v oči in pili. Glavač, ki je bil s cigani okrog peči, je udaril »šotiš«. Dečki so se prijeli po dva in dva, se vrteli in tolkli z nogami po podu, da se je vzdigoval prah. Deklet niso imeli, le Geričeva žena je plesala z njimi. Veselje je raslo in z mize se je cedilo. Okrog peči pa je igral Glavač s cigani. Katanov je pristopil in zašepetal na uho Glavaču, ki je siknil ciganom: »Šamarjanko.«

Katanov se je obrnil h Geričevi ženi: »Roza, pojdi.«

Prijel jo je okrog pasu, se nagnil k njej in plesal počasi po taktu. Lepo je plesal in fantje so ga molče gledali. Glavač pa se je z ustnicami v nasmeh obrnil h Katanovemu, stopil korak za njim in ga spremljal, kakor je videl po mestih, da spremlja primaš posamezne pare. Nagnil je glavo na gosli in gledal Katanovega, kateremu se je svetil obraz. Žarele so mu oči in iskal je Rozinega pogleda. Lepa je bila ta ženska kakor madona, tako je Katanov pogosto dejal. Stiskal jo je, da je bolj ni mogel, in gosli so mu gnale kri v glavo. Iskal je njenega pogleda, ona pa ni dvignila oči. Tedaj ni mogel več vzdržati:

»Kako so lepe tvoje oči,« je rekel polglasno. Glavač se je zasmeljal in takoj nadaljeval z melodijo. Tisti, ki so sedeli poleg in so slišali, so se krohotali. Drugi so pa vpraševali, kaj je rekel.

»Kako so lepe tvoje oči.«

Vsevprek so se nato smejali:

»Kako so lepe tvoje oči.«

Še Gerič je žulil pipek v ustih, se muzal in gledal ženo in Naca. Ko sta odplesala, so jima vsi ponujali piti. Med seboj so se pa suvali in se polglasno zbadali:

»Kako so lepe tvoje oči.«

ŽETEV se je bližala h koncu. Tu in tam je še stala pšenica med koruzo, po večini pa je bilo že silje zloženo v križe. Lepi dnevi so nastopili. Mlatci so ropotali po gumnih in tudi mlatilnica je brnela od jutra do večera po domovih. Katanov, Hebar in Glavač so se oprijeli igre. Hoteli so prehiteti mlatitev, zato so skrbeli za igralce, dirjali po prašnih cestah, delali plakate in govorili o predstavi.

Da bo igra na prostem, so bili vsi trije edini. Šola bi bila najbolj primerna. Na sredi vasi je in cerkev je blizu. Tu bi imeli največ ljudi. Tako so se odločili.

Ko so se vračali, so stopili k učitelju Štefanu. Bili so potni in prašni, v srajcah s podvihanimi rokavi. Učitelja so dobili v ogradu. Hebar je povedal, po kaj so prišli, in ga prosil za šolsko dvorišče. Učitelj si je popravil klobuk, se naslonil na mlado jablan, da se je zazibala. Debelušen je bil učitelj Štefan in dolgo ni bil vaje stati. Zanimalo ga je, kakšno društvo priredi in kdo vodi prireditev.

»Društvo?« se začudi Hebar. »Sami igramo in vodimo.«

Učitelj Štefan je namršil obrvi. Spet taka vihravost. Kdo bo odgo-varjal za neumnosti, če ne on. Sovražil je vse te novotarije. Saj on priredi, kolikor zahteva zakon in kolikor ljudstvu in otrokom zadostuje. Zakaj bi sedaj ti-le razgrajali po vaseh in vznemirjali ljudstvo. Z njim so farani zadovoljni, kajti otroške predstave so tako prisrčne in skrbno pripravljene, da jokajo matere in očetje, ko vidijo svojo deco v pisanih papirnatih oblekah hoditi po odru. Še večji bi bil seveda uspeh, če bi bil oder v dvorani »Našega doma« količkaj prikrojen za predstave, da bi se mogla beseda razločiti. On bi nastopil potem še večkrat, kajti tudi on je prijatelj lepe igre.

Tako je govoril, študentje pa so takoj vedeli, da učitelju Štefanu ni prav, da so prišli zaradi šolskega dvorišča in igre. Na koncu jim je omenil, da je odgovoren za šolsko dvorišče le krajevni šolski odbor z župnikom.

Študentom je bilo tudi prav in so šli k župniku. Smejal se je župnik, ko so prišli, mladi in zdravi. Kos življenja je bil pred njim, zanj že minulega življenja. »Dobro, dobro! Seveda. Pa zunaj boste nastopili. Vidite, nekaj novega. Prav.«

»Učitelj Štefan,« je dejal Katanov, »je omenil, da bi morala odobriti seja šolskega —«

»Pojdite no,« ga je prekinil župnik, »smešno, kar igrajte.«

Hebar pa je prosil še za šolsko sobo. Skozi okno bi bilo treba pri nekem prizoru govoriti.

»Tam pa nisem gospodar. Tam pa mora dovoliti učitelj,« se je spet smejal župnik in tudi študentje so se začeli smejati. Saj to je stvar ene — dveh ur in vsega je konec. Smešno se jim je zazdelo. K učitelju so vendar-le šli.

Že so drhtele učitelju Štefanu ustnice, ker se je v mislih veselil, da jim župnik ni dovolil in jim bo tudi sam slovesno odrekel. Zelo je bil poparjen, ko so mu povedali, da imajo dvorišče, le sobo, oziroma okno bi še radi uporabili za nekaj trenutkov pri predstavi.

»Hm,« je pomislil Štefan, »hm, veste, sam nič ne morem, pojdite k

učitelju Jankoviču, on poučuje v tem razredu.« Čutili so, da jih skuša učitelj Štefan pri vsaki priliki ovirati.

Katanov je bil nejevoljen in tudi Hebar ni vedel, kaj bi ukrenil. Prekleta, to vendar ni vredno, da bi hodili od Petra do Pavla. Glavač pa je v skrbeh pristavil: »Lačen sem.«

Glavača niso mučile skrbi za prostor. Za svoj orkester je že poskrbel in vsi cigani iz ‚meke‘ so mu obljubili sodelovanje. Katanov in Hebar sta bila tudi lačna. Prislonili so zato kolesa na zid Žagarjeve trgovine in posedli po stopnicah.

Opoldansko sonce je močno pripekalo. Kamnitni križ na križpotju je sijal v soncu in ljudje, ki so vozili snopje mimo, so se pred njim odkrivali. Gledali so študente, ki so bili zatopljeni v pogovor in rezali ‚žlahtne‘ Benkove klobase ter lomili črn kruh.

»Kako visoko se je povzpel ta človek,« je povzel čez nekaj časa Hebar in pokazal na klobaso. »Iz mesnice na politično in kulturno polje —«

»Benko?« je hitro vprašal Glavač.

»Aha! Še časopis si je omislil,« je pritrdil Hebar.

»Saj si ga je Klekl prav tako,« je ugovarjal Glavač.

»‚Novine‘ in ‚Krajino‘ vendar ne moreš primerjati,« je smeje pripomnil Katanov.

»Seveda ne,« je hitel Hebar. »Klekl zavija v ‚Novine‘ svoje molitvenike, Benko pa v ‚Krajino‘ svoje klobase, zaradi tega je taka primerjava nemogoča.«

Smejali so se, da se je odbijalo od hiš, oni v trgovini, ki so prišli po sol ali cigarete, so se pa samo muzali, ker se jim je zdelo greh, tako govoriti o katoliških ‚Novinah‘.

Mimo so se vozili ljudje. »Dobro je tako,« so govorili z visoko naklajenih vozov. Študentje pa so jim s polnimi ustmi odgovarjali. Čudno se je zdelo ljudem. Nič ne drži do sebe ta gospoda. Taki so, kakor bi v hlevu zrasli. Še preprosti ljudje bi se sramovali, se tako na cesti spraviti nad klobase.

Od cerkve sém proti farofu je prihajala gruča žensk. Srpe in travnjače so imele pod rokami. Kolenkovim so delale nekaj v koruzi. Ko so zagledale one tri na stopnicah, so se v prvem hipu začudile. Leno so študentje sedeli pred Žagarjevo trgovino in jedli. Potem je ta in ona spustila glavo in se na skrivaj hihitala.

Tudi študentje na stopnicah so jih opazili. Glavač je stresal zdrobljen tobak iz žepov in si zvijal cigareto. Katanov in Hebar pa sta še jedla in gledala one na cesti.

Ena iz gruče je zaklicala: »Pomagat bi nam rajši prišli, ne pa, da tu bogu čas kradete.«

»Ojoj, saj bi res lahko,« je preprosto pristavil Hebar. »Kaj pa ste delale?«

»Travo smo brale,« so vpile s ceste.

»Kaj bi pa mi delali?« se je šalil Katanov.

»Ven bi nosili. Močni ste, gajti.«

»Nosili? Eh, mi bi žagali rajši po koruzi,« je počasi pristavil Glavač.

»To seveda bi,« je čevketala druga.

»Si jo slišal, Hebar?« se je zavzel Katanov. »Vidiš jo, stopila je iz gručice.« Katanov je pokazal za ženskami, ki so odšle po cesti. Mlada pa je bila brzna, srp je vrtela in gledala nazaj.

»Čigava je, bogme je lepa,« je pripomnil Glavač.

»To dekličko že dolgo gledam. Kakšne noge,« je dejal Katanov.

»Vidim, pa kako kaže prsi, nalašč se obrača. Lepa je,« je govoril Hebar.

Glavač pa si je zvil cigareto, jo prižgal in dahnil dim iz sebe. »Tako, danes, mislim, smo s predstavo začeli in s temi babami jo bomo končali. Kdaj spravita v promet moj orkester?«

Ona dva sta molčala. Saj res. S predstavo so začeli in Glavač se je že bal, da bo orkester padel v vodo. Križ se je svetil na križpotju, stara šola se je molče skrivala za odrezanimi akacijami. Na farofu so bile spuščene zavese. V trgovino je še prišel tu pa tam kdo po vžigalice ali cigarete. Študentje so molčali in se niso brigali za nikogar. Saj je to vendar nepotrebno, seje, ceremonije, govorjenje. Taki ljudje, kot je učitelj Štefan, hočejo v vsaki stvari plavati na površju, voditi in se postavljati pred svojimi stanovskimi tovariši, se kazati z delom in denuncirati.

Slišali so študentje to tako mnogokrat. A zdaj občutijo na lastni koži. Taki ljudje so jih nekoč kaznovali za grde besede in dejanja. Čutili so, kako pada z njih vse to blato, ki se jih je tu oprijelo. Kaj res ves svet laže? Najbrž bo tako, če so se ti izneverili svojim naukom, ki so jih sadili v mlada srca. Kje je iskrenost, kje ljubezen in tako dalje! Oni so o tem mnogo govorili. Ha! Ničesar ni. V geslih ni ničesar. Mogoče se je posrečilo temu ali onemu zajeti v besede svoj odnos do življenja, svoja dejanja je mogoče ujel v besede. Toda to velja le za nje, ne za druge. Morda se čuti pri takih formulah nekaj lepega in nevsakdanjega. Toda greh je, da uporabljajo prav te nauke in tuje stavke ljudje, ki jih najmanj upoštevajo.

Tako so sedeli študentje na stopnicah in molčali. Poznali so že vnaprej primitivne nakane učitelja Štefana. Če bodo delali po svoje in se ne bodo ozirali na nikogar, jih bodo proglasili za komuniste. Če bodo pustili začeto delo, bo zopet vse propadlo.

»Cigani so silno navdušeni,« je menil Glavač tiho.

»Kaj cigani, pusti neumnost, kje bomo igrali, te vprašam,« se je razjezil Hebar.

»Glede okna se vendar ne bomo pomišljali, spremenimo prizor,« je ugovarjal Glavač.

»Ne!« Katanov je vstal in prijel kolo. »Igramo na dvorišču in skozi okno. Druge ceremonije pustimo.«

Ona dva nista vedela, kako misli. Sedli so na kolesa, zavili v polje proti Katanovemu domu in vozili vsi v eni vrsti. Za njimi se je dvigal prah, ki ga je veter nosil po koruzi.

LEP poletni večer je bil takrat. Lune ni bilo in zvezde so zgodaj zagorele. Po ulicah so se pomikali ljudje, govorili vseprek in bili

dobre volje. Igre so se veselili. Nekaj novega bodo doživeli. Tako prijetno je vplivala ta nedeljska sprememba nanje. Ves teden po njivah, na soncu in dežju, tu pri igri pa bodo za trenutek vse pozabili. Tudi učiteljstvo je prihitelo iz vseh krajev. Iz Turnišča, Gomilic, in nekaterih sploh niso poznali. Šolsko dvorišče se je polnilo. Stole, ki so jih fantje in študentje znesli iz vseh bližnjih hiš, so zasedli trgovci in učitelji.

Tudi učitelj Štefan je prišel. Sedel je v prvo vrsto, prekrižal noge in gledal v zaveso, ki jo je gibal veter. Kipelo je v njem, prišel je za voljo drugih. Prekleti smrkovci zeleni, kako so svojeglati. Župnik je kriv, zakaj jim je dovolil.

Za zaveso pa je že udaril orkester. Ljudstvo je za trenutek utihnilo, nato je oživelo med njimi. Nekateri so začeli premikati noge. Fantje so govorili dekletom: »Marica, bi šla?«

Tamburice so brbljale, bas je muvil, Glavač je z violino vodil melodijo. Stal je pred orkestrom za zaveso z odprtimi usti in naslanjal glavo na gosli.

Katanov in Hebar sta postavljala kulise, razlagala igralcem vloge in kazala, kam naj kdo stopi. Že so gorele luči, Glavač pa je igral.

»Začnite, začnite,« so se oglašali spodaj.

Dobre volje so bili igralci in Hebar je gorel od veselja. Cigani so odigrali in se zgnetli na šolski hodnik. Hebar pa je poklical vse igralce in jim odganjal strah z vso prepričevalnostjo: »Nič se bati. Saj slišite, da bi nas radi videli. Torej —«

»Saj se ne bojim.« — »Tudi jaz ne,« so govorili igralci, a obrazi so jih vendar-le izdajali.

»Torej,« je nadaljeval Hebar, »vsak na svoje mesto. Glavač, ne prišepetavaj preglasno in ne prekladaj nog v zaboju.«

Zavesa se je odgrnila in pred občinstvom je stala razsvetljena Sitarjeva soba. Ob mizi je bila zbrana vsa družina. Jernej je sedel za pečjo. Med ljudstvom je nastal mir. Nato pa so se slišali posamezni vzkliki:

»Jaj, kako Treza já, lačna je. Oni stari za pečjo je pljunil, kako je pljunil.«

Hebar je igral Jerneja, in ko je vstal, zakrpan in ubog, je šel šum med ljudstvom. Po obrazih med ljudstvom se je pojavila skrb. Saj res! Tudi med njimi je mnogo takih, ki služijo. In ko bodo stari — kaj potem. Tako neumen ni nihče, da bi rekel kakor Jernej, da je vse njegovo. Vsak ve, da ga bo gospodar odpustil, ko ga ne bo več potreboval.

Jernej pa se je upiral. Stopil je v ospredje, da so mu luči sijale v ostre gube in razmršeno brado. Hebar je govoril počasi, da so besede padale kot kladivo. Z očmi je preletel množico, ki se ni ganila in ga napeto poslušala. V tistem trenutku sta se srečala s pogledi učitelj Štefan in Hebar. Štefan je nerodno umaknil oči, Hebar pa ga je pogledal ostro in divje. Ha, tu sta se srečala. Koliko skrbi in nerodnosti je povzročal študentom med pripravami.

»Ti prekleti cepec,« je Hebar stiskal zobe in buljil v Štefana. »Vidiš, kako je vsa ta množica žejna, kako je lačna, ti pa si hotel radi osebne ambicije vse preprečiti. Tolsti cepec —«. V tem trenutku je opustil to misel, kajti mladi Sitar ga je pognal na cesto.

Prizor za prizorom se je odigraval, fantje so se smejali Jernejevi trdovratnosti, moški pa so o tem glasno govorili.

Za zaveso je postalo mračno. Velike veje, ki so predstavljale gozd, so se zibale nad zaveso in metale nejasne sence po šolskem poslopju. Med ljudstvom je šel šepet in takoj zamrl, ko se je spet odgrnila zavesa. V poltemi se je pojavil med grmovjem Katanov, »neverni študent«, s suknjičem pod pazduho in s podvihanimi rokavi. Še Cankarju bi zaigral bridek smehljaj na ustnicah, če bi vstal iz groba in bi ga takega videl. Mimo je priromal hlapec Jernej, s palico in culo in s tožbo na ustih. Srečala sta se Katanov in Hebar tu pred ljudstvom, ki ju je dobro poznalo. Nekaterim je šlo na smeh, drugi pa so se čudili, kako se moreta tako pogovarjati. Ona dva pa sta stala resno ter govorila počasi o trpljenju in krivicah. Ljudstvo je poslušalo in razumelo. Prerekala sta se med seboj, a Jernej je ostal trdovraten. Tedaj pa se je zdelo, kakor da je zrasel neverni študent za pet prstov, ko se je vzravnal in se zagledal v zvezdnato nebo. Začel je z govorom, ki so se zanj tako skrbno pripravljali: Katanov, Hebar in Glavač. Včasih so počivali kje sredi polja, posebno zadnje dni pred predstavo zelo pogosto. Katanov in Hebar sta govorila, Glavač pa jima je prišepetaval. Sedaj je napočil trenutek, ko odpre človek svoja čustva. Tu pred žejno množico, pred ljudmi, ki komaj čakajo duševne hrane.

Glavač je tiho prišepetaval in za spoznanje se mu je glas tresel v pobarvanem zaboju. Neverni študent pa je govoril Jerneju, ki je stal sključen poleg njega:

»Več usmiljenja je imel Bog z menoj, nego s teboj, Jernej! Meni je razodel krivico od začetka, tebi na vse zadnje...«

Globok mir je vladal povsod, le tu in tam je zalajal pes. Neverni študent pa je govoril počasi in s poudarkom.

»Jaz sem živel v zmoti komaj pol ure, ti celih štirideset let. Mene so pahnili brez posebnih komedij kar naravnost na cesto pravega spoznanja, ti pa si hodil štirideset let po krivem potu...«

Beseda je tekla mirno, se razgubljala med množico.

TAKO je minila predstava, o kateri so ljudje malo govorili, toda več premišljevali. Nekateri imajo hlapce, drugi so sami hlapci, a se ne prepirajo za zemljo nikdar kakor Jernej. Spor nastane zaradi zaslužka, ne zaradi zemlje. Ali bi hlapec Jernej res imel nekoliko pravice do zemlje, ki jo je obdeloval štirideset let? Tako so si stavljali vprašanja in molčali.

Katanov, Hebar in Glavač pa so se zopet vozili na kolesih in ljudje po njivah so vpili nanje. Široko koruzno listje se je svetilo v soncu in nihalo v sapi. Detel se je slišal odnekod, čez oranje je skakljajal zajec, lan v polju je cvetel in nebo se je odmaknilo daleč od zemlje. Oni trije pa so hiteli s kolesi in globoko dihali.

Glavač je bil že truden. Sedli so na travnik v visoko travo in pustili kolesa ob cesti. Murni so v travi drgnili svojo pesem, kobilice so skakljale po študentih in čebele so šumele. Glavač je položil glavo v

travo, da ga je prijeten duh ščegetal v nosu. »Življenje je vendar lepo,« je dahnil.

Ona dva sta prasnila v smeh. Hebar pa je pristavil: »Sentimentalen si postal, Glavač, to ni tvoja navada!«

»Ni! Prav imaš,« je odvrnil Glavač nekam zamišljeno in si vzela iz ust zeleno bilko. »Pa prijelo me je zadnjič pri predstavi nekaj nenavadnega. Še s cigani nisem bil tako zadovoljen, kakor s celotno predstavo.«

Molčali so.

»Slišite,« je zopet začel Glavač, »kako pokajo plugi, nekdo vpije nad živino, kako se vse giblje, dela. In to dan za dnevom, mesec za mesecem. Zadnjič sem čutil, kako so se zbrali žejni in trudni. Ni res, Hebar?«

»Res.«

»No, saj vem. Odhajali pa so zatopljeni vase. In zdaj jih poglej, kako zagori v njih, če koga izmed nas zagledajo.«

Katanov je pristavil tiho in počasi:

»Naše ljudstvo je potrebno duševne in telesne hrane.«

Zopet so se slišali samo murni, čebele in pokanje plugov. Oni trije pa so bili zatopljeni sami vase.

»Kaj bomo molčali,« se je prebudil Hebar. »To je za nami, sedaj pride mlatev.«

»Mlatev pride,« je odgovoril Katanov.

Glavač pa je v trenutku vstal, se široko smejal in dahnil v sonce:

»No vidita, ali ni življenje lepo?«

Vsi trije so se zasmejali, sedli na kolesa in tonili v polje.

HONORÉ DAUMIER

D. STRAŠEK

Meščani v vsakdanjem življenju. Ko je po julijski revoluciji pripeljal bankir Lafitte v pariško mestno hišo kneza orleanškega in ga posadil na prestol, je izrekel znamenito preroško krilatice: »Odslej bomo vladali bankirji«. In res je bila ta vlada primerna bankirjem in velikim industrijcem. Kljub delavskim vstajam, tajnim prevratnim družbam, študentovskim nemirom, policijskim preganjanjem, mučenjem in ubijanjem in grozovitemu vojaškemu terorju je kapitalistično gospodarstvo mirno raslo. Izvoz industrijskih izdelkov se je povečal od 455 milijonov v l. 1830 na 890 milijonov v l. 1847. V l. 1830 je bilo v Franciji 38 km železnic, v l. 1848. pa že 1832 km. V l. 1830. so proizvajali 148.000 ton železa, v l. 1848. pa 362.000 ton. L. 1831. so izkopali 1,800.000 ton premoga, l. 1848 4,200.000 ton. Na teh tleh so morale cveteti vse »najlepše« lastnosti meščanske družbe — spekulacije, anonimne delniške družbe, borzne goljufije, navidezna podjetja, korupcija. V spekulacije se je zapletlo vse, kar je upalo, da si bo z njimi lahko izboljšalo položaj, ki je postajal vse težji in težji: rokodelec, obrtnik,